

Vilniaus Dievo Motinos ikona ir jos kultas Švč. Trejybės cerkvėje

Rūta Janonienė

Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros institutas, Dominikonų g. 15/1, LT-01131 Vilnius

El. paštas ruta.janoniene@gmail.com

Straipsnyje, remiantis rašytiniais šaltiniais ir XIX a. publikacijomis, aptariama nuo 1495 m. Vilniuje tikinčiųjų garbinta Dievo Motinos *Hodegetrijos* ikona, jos ikonografija, aptaisai, votai. Daugiausia duomenų apie ikoną esama nuo XVII a. pradžios iki 1915 m. rudens, kai ji buvo Vilniaus bazilijonų Švč. Trejybės cerkvėje. Publikacijoje patikslinami ikonos istorijos faktai, pateikiami nauji duomenys, liudijantys stebuklingu laikyto atvaizdo kultą.

RAKTAŽODŽIAI: Vilnius, Švč. Trejybės cerkvė, Dievo Motinos *Hodegetrijos* ikona

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės meninėje kultūroje ikonų tapyba užėmė reikšmingą vietą, ši meninio paveldo dalis pastaruoju metu vis dažniau patenka į mokslininkų akiratį. Vis dėlto kadaise vienai iš labiausiai Lietuvos sostinėje ir už jos ribų gerbtai ikonai, kuriai prigijo Vilniaus Dievo Motinos titulas, iki šiol menotyros publikacijose daugiau dėmesio neskirta.

Viena iš priežasčių, matyt, yra ta, kad nuo 1915 m. rudens, kai ikona buvo išvežta į Maskvą, jos pėdsakai dingo ir iki dabar kūrinyje laikomas nežinia kur esančiu. Šiuo straipsniu siekiama LDK sakralinio meno paveldui itin svarbų objektą jo kulto istorijos tyrimu sugrąžinti į kultūrinės atminties lauką, rekonstruoti jo meninį vaizdą ir galimus jo pokyčius, nulemtus atnaujinimų ar dengimo aptaisais.

Ikonos ikonografija žinoma iš aprašymų, XIX a. litografijų, nuotraukų ir kopijų (1 pav.). Reikia pažymėti, kad esama tam tikros painiavos – kai kuriose publikacijose pateikiami skirtingi Vilniaus Dievo Motinos ikonografiniai variantai. Autentišką pastarosios ikonos vaizdą (tik jau su XIX a. II pusėje perdarytais aptaisais, apie kuriuos dar kalbėsime) perteikia 1874 m.¹

Икона Божией Матери ОДНОУТРОБИ, КТОГО ИМЯ НИ В КАТОЛИЧЕСКАЯ ДЕРЖАВНОЕ ЕСТЬ
ОНИ ВАСИЛЕ ОНА ИЗЪ ДРОСЫ ОЗЪ ВЪМАНЪ ДЛАЪ ЕРЪВСОУСТАНА СЪ ВЪЛНЪНЪХЪ КИНОЕГЪ
АНТЪРЪВЪНЪХЪ ЗАВЕГАНДЪНЪХЪ.

Иллюстрация: журнал "Светоч" (Вильнюс) от 1874 года. В. Мисюк и В. Мисюк.

1 *Lietuvos dailės muziejus*, inv. Nr. G 804/13.

1 pav. Vilniaus Dievo Motinos ikona, litografija, 1874. LDM

2 pav. Vilniaus Dievo Motinos ikona, raižinys (*Изображение икон Пресвятой Богородицы, в православной церкви прославленных, с краткими о них сказаниями*. Москва, 1848)

ir 1884 m.² išleistos litografijos, taip pat fotografijos, publikuotos 1895 m. knygelėje apie ikoną ir Aleksandro Vinogradovo „Vadove po Vilnių“³. Tačiau 1848 m. Maskvoje išleistame stačiatikių garbinamų Dievo Motinos ikonų sąvade (ir vėlesniuose jo leidimuose) įdėtoje iliustracijoje kitaip vaizduojamos Kūdikelio Jėzaus kojos⁴ (2 pav.). Ši, kad ir labai schematiška, iliustracija Marijos ir Jėzaus figūrų vaizdavimu primena 1687 m. Leono Tarasevičiaus sukurtą graviūrą, kurios apačioje yra painus ir klaidinantis užrašas, tad lieka neaišku, kurioje iš Vilniaus cerkvių būta raižinio pirmavaizdžio⁵ (3 pav.). Galbūt Tarasevičiaus graviūroje buvo pavaizduota iš tiesų stačiatikių

Šv. Dvasios cerkvėje nuo XVII a. II pusės garbinama ikona (ši cerkvė niekada nepriklausė bazilijonams)⁶. Tai rodytų, kad jau labai seniai Vilniaus Šv. Dvasios ir Švč. Trejybės cerkvėse buvusių ikonų kopijos buvo painiojamos⁷. Tačiau nėra aišku, ar Šv. Dvasios cerkvėje XVII a. būta tikinčiųjų garbinamo Dievo Motinos atvaizdo. Jokie XIX a. tekstai apie šią šventovę tokios ikonos nemini. 1797 m. duomenimis, Šv. Dvasios cerkvėje buvo keturi Dievo Motinos atvaizdai, bet kaip „stebuklinga“ apibūdinta tik Sokalio Dievo Motinos kartotė⁸. Taigi, tikėtina, kad Tarasevičiaus raižinyje iš tiesų vaizduojama garsioji ikona iš bazilijonų Švč. Trejybės cerkvės. Ar raižinyje užfiksuotas tuometinis jos vaizdas? Neatmestina versija, kad karo su Maskva metu Švč. Trejybės cerkvės Dievo Motinos ikona buvo atnaujinta, šiek tiek pertapant figūras ir atvaizdai suteikiant katalikiškiems paveikslams artimesnių bruožų, o gal atvaizdo ikonografiją pakeitė tik vėliau figūras uždengę aptaisai. Atsakymams į šiuos klausimus kol kas trūksta patikimų duomenų.

Vilniaus Švč. Trejybės cerkvės ikona priklauso Dievo Motinos *Hodegetrijos* ikonografiniam tipui. Tai vienas populiariausių iš Bizantijos kilusių Dievo Motinos vaizdavimo būdų, turintis daugybę atmainų. Švč. Mergelė Marija vaizduojama iki juosmens, lengvai pasisukusi ir palinkusi į ant kairiosios rankos laikomo Kūdikelio Jėzaus pusę,

2 Lietuvos dailės muziejus, inv. Nr. 840.

3 Ивановский 1895; Виноградов 1904: 64.

4 *Изображение* 1848: 8.

5 Raižinys publikuotas: Степовик 2013: 273. Įrašas raižinio apačioje: *Wizerunek Obrazu cudownego Naswietszey Panny Mariey Cagregatij Studenskiej w Cerkwi Bratskiej Prawoslawno Katholickiej S. y Ożywiaiącego Ducha u WW. OO. Bazyljanow w Wilnie*.

6 Tomalska 2011–2012: 34.

7 Panašios ikonografijos kaip L. Tarasevičiaus graviūroje ikona, nenurodant kūrinio šaltinio ir metrikos, iliustruotas straipsnis apie Vilniaus Dievo Motinos ikoną 2004 m. išleistoje „Stačiatikių enciklopedijoje“: Пискун, Ю. Виленская Одигитрия икона Божией Матери. *Православная энциклопедия*. Т. 8. Москва: ЦНЦ „Православная энциклопедия“, 2004: 475–476. Prieiga per internetą: <http://www.pravenc.ru/text/158626.html> [žiūrėta 2016 11 12].

8 Смирнов 1888: 231.

be to, rodanti į Jį dešiniąja ranka. Kūdikelis vaizduojamas kaip Viešpats Emanuelis – viena ranka laiminantis, kita laikantis ritinėlį, nurodantį Jo kaip įstatymų kūrėjo galią. Vilniaus Dievo Motinos ikona ikonografijos požiūriu gali būti gretinama su Rusijoje itin garbinamomis Jeruzalės, o ypač gruziniška ir Tichvino Dievo Motinos ikonomis. Kaip ir jose, Vilniaus ikonoje basa Kūdikėlio Jėzaus dešinėsios kojos pėdutė pavaizduota charakteringai atsukta į išorę. Verta atkreipti dėmesį, kad ir Tichvino, ir Vilniaus ikonos gali turėti bendrą bizantinį pirmavaizdį. Tą rodo į jas labai panaši Graikijos Atono kalno Dochiariou vienuolyne nuo XVII a. II pusės ypač garbinama ir stebuklinga laikoma Dievo Motinos *Gorgoepikoos* („Greitai išklausančios“) ikona, sukurta pagal XVI a. freską, turėjusią gerokai senesnę pirmavaizdį⁹.

Albertas Vijūkas-Kojalavičius 1650 m. išleistame veikale *Lietuvos istorijos įvairenybės* paminėjo Švč. Trejybės cerkvėje buvusį atvaizdą tarp žymiausių stebuklingais laikomų sakralinių vertybių Vilniuje¹⁰. Čia trumpai pateikti pagrindiniai ikonos istorijos faktai (tai, kad ją į Vilnių atsivežė Aleksandro Jogailaičio nuotaka, Maskvos kunigaikštystė Elena¹¹, kad po jos mirties (1513 m.) ikona kurį laiką saugota Vilniaus Skaisčiausiosios Dievo Motinos sobore, iš kurio vėliau buvo pernešta į Švč. Trejybės cerkvę), paminėta, kad, maskvėnų tvirtinimu, atvaizdas esąs nutapytas šv. evangelisto Luko, primintas dar Žygimanto Augusto laikais buvęs nesėkmingas maskvėnų bandymas atsiimti šį jų itin vertintą atvaizdą mainais į 50 lietuvių belaisvių. Iš aprašymo matyti, kad tuo metu prie ikonos Švč. Trejybės cerkvėje jau būta nemažai votų. Vijūko-Kojalavičiaus dėka žinios apie Vilniuje stačiatikių ir katalikų garbinamą ikoną pateko ir į garsųjį Europos stebuklingųjų Švč. Mergelės Marijos atvaizdų sąvadą – Wilhelmo Gumpenbergo *Atlas Marianum*¹².

Pirma mokslinė publikacija apie ikoną galima laikyti 1843 m. paskelbtą Vilniaus praeities tyrėjo Mykolo Homolickio straipsnį¹³. Autorius plačiau perteikė

3 pav. L. Tarasevičius. Dievo Motinos atvaizdas iš Vilniaus Šv. Dvasios (Švč. Trejybės?) cerkvės (Степовик, А. Українська гравюра Бароко. Київ: Видавництво „Кліо“, 2013)

9 Fabriani, G. *Icone della SS.ma Madre di Dio*. Prieiga per internetą: http://www.webalice.it/giovanni.fabriani/icone/testi/theotokos_1.htm [žiūrėta 2017 01 04]; *Mount Athos Dochiarian monastery*. Prieiga per internetą: <http://www.monastiria.gr/monasteries/mount-athos-dochiariou-monastery/?lang=en> [žiūrėta 2017 01 04].

10 Vijūkas-Kojalavičius 2004: 68.

11 Vijūkas-Kojalavičius nurodo 1494 m., nors iš tiesų Maskvos didžioji kunigaikštystė Elena į Vilnių atvyko 1495 m.

12 Antanavičius 2004: 283–284.

13 Homolicki 1843. T. 24: 110–128.

Vijūko-Kojalavičiaus aprašytą legendinę kūrinio kilmės versiją: paminėjo, kad šv. Luko teptukui priskiriama ikona ilgai buvo garbinama Bizantijos imperatorių, o vėliau pateko į Maskvos didžiųjų kunigaikščių rankas. Homolickis, remdamasis 1842 m. ikoną apžiūrėjusio Charkovo universiteto profesoriaus Izraelio Sreznievskio aprašymu, be istorinių faktų, pateikė vertingų duomenų apie patį kūrinį. Buvo įvardyta, kad atvaizdas priskirtinas *Hodegetrijos* tipo ikonoms, nurodyta, kad ji „graikų papročiu“ tapyta ant medinės plokštės, sudėtos iš keturių lentų, kurių dvi šoninės buvo beržinės ir akivaizdžiai naujesnės, o viduryje esančios – senesnės nenustatytos medienos (spėta, kad gal kipariso). Ikonos dydis be vidinio rėmo (apvado) pavertus metrine sistema – maždaug 116×71 cm¹⁴. Teisingai pažymėta, kad skirtingos medienos lentos rodo, jog ikona kažkuriuo metu buvo taisyta, be to, pertapyto žymių būta ir ant tapybos sluoksnio. Kita vertus, pabrėžta, kad iš esmės dažai ir lakas neblogai išsilaikę. Homolickis taip pat paminėjo, kad XVIII a. pabaigoje Pranciškui Smuglevičiui, tapiusiam altorinius paveikslus Švč. Trejybės cerkvei, buvo pasiūlyta atnaujinti aptaisų neuždengtas ikonos vietas, tačiau šis kategoriškai atsisakęs¹⁵. Šiek tiek užbėgant įvykiams į priekį verta paminėti, kad 1866 m., keičiant aptaisus, ikoną nuvalęs ir atnaujinęs akademikas Vasilijus Vasiljevas konstatavo, kad ikona ne kartą buvo degusi ir keletą kartų taisyta, aliejiniai dažais pertapyti veidai ir kai kurios kitos vietos (jo nuomone – visiškai nesėkmingai), nors pirminis sluoksnis tapytas, kaip ir turi būti, kiaušininiais dažais¹⁶. Nuvalęs užtapytą dailininkas Vasiljevas, kaip teigiama, pats nieko nepakeitė ir nepertapė nei figūrų kontūrų, nei veidų, tik padengė autentišką vaizdą ikonų laku¹⁷.

Dar detaliau nei pats atvaizdas Homolickio straipsnyje buvo aprašyti kelių skirtingų laikotarpių sidabriniai paausuoti aptaisai, taip pat liudijantys ne vieną kūrinio taisymą ir atnaujinimą¹⁸. Ornamentuotas aptaisas, dengęs ikonos foną ir rėmą, buvo labai senas (manyta, kad XIV a.), visas sudėtas iš atskirų sidabro plokštelių, kurias pagal paausavimo atspalvį ir ornamento piešinį galima sugrupuoti į dvi ar tris atmainas. Be to, dvi sidabro plokštelės su išraižytais figūriniais vaizdais ir įrašais buvo netaisyklingai apkarpytos ir įterptos į aptaisą vėliau. Kūdikėlio Jėzaus galvą supantis platus sidabrinis nimbas buvo atliktas „graikišku būdu“, o sidabrinis, brangakmeniais puoštas Švč. Mergelės Marijos nimbas atrodė vėlesnis. Kita aptaisų dalis – figūras dengiantys iškilūs, reljefiniai sidabro aptaisai su auksuotomis gėlėmis ir dvi sidabrinės angelų figūrėlės, pritaisytos atvaizdo viršutinėje dalyje. Spėta, kad šios aptaisų dalys pagamintos XVI–XVII a., pažymėta, kad angelų figūros uždengia

¹⁴ Ten pat: 119.

¹⁵ Ten pat: 122.

¹⁶ Sinodo įsakymai ir Bazilijonų vienuolyno cerkvės remonto byla, 1843–1888. *LVI A*. F. 1178. Ap. 1. B. 105. L. 29v.

¹⁷ Šis teiginys kelia tam tikrų abejonių. Kadangi kažkuriuo metu buvo pakeistos dvi šoninės ikonos pagrindo lentos, Vasiljevas negalėjo atidengti paties ankstyviausio, pirminio, tapybos sluoksnio, nes tokiu atveju būtų turėjęs nuvalyti ir iš naujo pertapyti ant beržinių lentų buvusius atvaizdo dalis.

¹⁸ Homolicki 1843. T. 24: 119–121.

ant paveikslu buvusias graikiškas monogramų MP – ΘΥ ir IC – XC raides. Trečią atvaizdo puošmenų dalį sudarė įvairių laikotarpių papuošalai, kai kurie jų atlikti filigrano technika. Tarp įdomesnių papuošimų paminėti reljefiniai paveikslėliai su šv. Jurgio ir kažkokio riterio atvaizdais, taip pat reljefinis, emale dengtas paveikslėlis, vaizduojantis klūpančią moterį ilga balta suknia ir *kokošniką* primenančiu galvos apdangalu, trys emaliuoti balti ereliai.

Daugiau publikacijų apie Švč. Trejybės cerkvę ir joje saugomą ikoną atsirado XIX a. pabaigoje, jas ypač paskatino 1895 m. iškilmingai paminėtas ikonos buvimo Vilniuje 400 metų jubiliejus¹⁹. Nors XIX a. pabaigos – XX a. pradžios rusų autorių publikacijose esama ir prieštaringų teiginių, netikslumų ar tendencingų vertinimų, šios publikacijos pateikia vertingų ikonos kulto istorijos duomenų. Buvo pabrėžiama, kad ikona nuo seno garbinama ne tik stačiatikių, bet ir unitų, ir Romos katalikų. Svarbia tokio visuotinio garbinimo priežastimi laikytas įsitikinimas, kad aptariamoji ikona yra viena seniausių kopijų, nutapytų pagal šv. evangelisto Luko sukurtą originalą²⁰.

Vienas iš dažniausiai literatūroje pasitaikančių prieštaravimų – nurodomas skirtingas ikonos pernešimo į Švč. Trejybės cerkvę laikas (4 pav.). Netgi naujausiose publikacijose šis faktas kartais klaidingai datuojamas tik XVIII a. viduriu²¹. Iš tiesų akivaizdu, kad XVII a. Švč. Trejybės cerkvėje puoselėto Švč. Mergelės Marijos kulto centru buvo būtent ši Dievo Motinos *Hodegetrijos* ikona, kuriai čia pagal „lotynų pavyzdį“ buvo įrengtas atskiras šoninis altorius²². Greičiausiai ji minima A. Vijūko-Kojalavičiaus aprašytame įvykyje, kai 1609 m. per užpuolimą Vilniuje nukirsti du metropolito Ipatijaus Pociejaus kairės rankos pirštai su vyskupo žiedu vėliau buvo pakabinti Švč. Trejybės cerkvėje prie Švč. Mergelės Marijos paveikslėlo²³. XIX a. viduryje bazilijonų vienuolyno archyve dar buvo saugomas 1617 m. rankraštis su Dievo Motinos ikonos aprašymu, iš kurio matyti, kad tuomet Švč. Mergelės Marijos

4 pav. Vilniaus Švč. Trejybės cerkvė, litografija, 1874. LDM

19 Svarbiausios iš jų: Щербицкий 1885; Ивановский 1895; [Котович] 1895.

20 Щербицкий 1885: 11.

21 Вялікае 2005: 418.

22 Ивановский 1895: 10.

23 Vijūkas-Kojalavičius 2004: 127.

galvą jau puošė auksinė karūna su brangakmeniais – atvaizdo kulto ir ypatingos pagarbos jam ženklas²⁴. Patys bazilijonai, atsakydami į 1775 m. unitų dvasininkų pareikštus priekaištus dėl jų cerkvių nuskurdinimo, taip pat dėl stebuklingosios ikonos ir ją puošiančių brangenbių esą neteisėto išnešimo iš Skaisčiausiosios Dievo Motinos soboro į Švč. Trejybės cerkvę, teigė, kad ikona pernešta dar prieš galutinį unijos įvedimą, taigi XVI a. pabaigoje, todėl teises į ją galėtų reikšti stačiatikiai, bet ne unitai²⁵. Vis dėlto atrodo, kad XVII a. pradžioje ikona trumpam dar buvo grįžusi į stačiatikių rankas ir saugota Šv. Mikalojaus cerkvėje, mat, kai 1609 m. Lietuvos ir Lenkijos valdovas Zigmantas Vaza su žmona Konstancija ir sūnumi Vladislavu norėjo apsilankyti Švč. Trejybės cerkvėje, kad pasiklausytų rusėniškų pamaldų ir nusilenktų stebuklingajai ikonai, Šv. Mikalojaus cerkvės dvasininkai nenorėjo paklusti Vilniaus burmistrų reikalavimui ir atiduoti ikonos bazilijonams²⁶. Šiaip ar taip, 1609 m. rugpjūčio mėn. visas Vilniaus cerkves atidavus unitų žinion, Dievo Motinos ikona galutinai buvo pernešta į Švč. Trejybės cerkvę²⁷. XVII a. I pusėje ikona buvo nešama iškilmingose procesijose, Šv. Dvasios atsiuntimo iškilmių dieną ėjusiose iš Švč. Trejybės vienuolyno į Skaisčiausiosios Dievo Motinos soborą²⁸. Nuo XVII a. vidurio altorių su ikona Švč. Trejybės cerkvėje globojo unitų Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo brolija, kurios nariais tapo daug žymių Vilniaus valdančiojo elito narių²⁹.

1652 m. tuometinis bazilijonų vienuolyno vyresnysis Aleksejus Dubavičius testamentu paliko fundaciją, iš kurios gaunamos kasmetinės pajamos (po 100 auksinų) turėjo būti skirtos tam, kad kas šeštadienį prieš Dievo Motinos ikoną būtų giedamas akatistas Švč. Mergelės Marijai, vėliau aukotojo motina pridėjo dar 1 000 auksinų, kad šeštadienio pamaldos prieš altorių su ikona būtų dar iškilmingesnės³⁰. Panašiai 1653 m. Antanas Sieliava, užrašęs 25 000 auksinų noviciatui prie Švč. Trejybės cerkvės įkurti, pageidavo, kad noviciai, be kitų maldų, kas savaitę prie stebuklingojo atvaizdo sukaltėtų po 7 Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo karūnelės³¹.

1655–1661 m. karas su Maskva rodo, kad ikona kunigaikštienės Elenos tėvynėje vis dar neužmiršta. 1657 m. bėgdami iš Vilniaus bazilijonai brangujį atvaizdą kartu su kitomis cerkvės brangenybėmis apdairiai išplukdė į Karaliaučių³². Painioje ikonos slėpimo istorijoje ypač svarbus vaidmuo teko Vilniaus burmistrai Jurgiui Pavlovičiui, kurio gudrumo ir apskrumo dėka atvaizdą pavyko išsaugoti. Gavęs caro Aleksejaus

24 Щербицкий 1885: 14; Ивановский 1895: 16.

25 Nagasiewicz 1862: 530; *Археографический* 1874. T. 10: 330, 334.

26 Щербицкий 1885: 59–60.

27 Коялович 1891. T. 2: 310–311.

28 Ивановский 1895: 16.

29 Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo ir Šv. Anupro brolių narių įsirašymo knyga. *LMAVB RS*. F. 22. B. 75; Ragauskas 2002: 393.

30 Ивановский 1895: 10–11.

31 Vilniaus bazilijonų vienuolyno archyvo dokumentų santrauka, 1793. *UCVIAL*. F. 201. Ap. 4. B. 147. L. 52–52v.

32 Ивановский 1895: 19–21.

nurodymą surasti ir išvežti ikoną į Maskvą, vaivada Michailas Šachovskojus, padedamas Vilniaus stačiatikių, dvejus metus visais būdais ieškojo brangios relikvijos ir Vilniuje, ir kituose bazilijonų vienuolynuose bei dvaruose, tačiau nesėkmingai³³. Gali būti, kad iš Karaliaučiaus parvežtą ikoną kurį laiką savo vienuolyne slėpė Bytenio bazilijonų vyresnysis Benediktas Terleckis³⁴. Galbūt slepiant atvaizdą jis, kaip jau minėta, ir galėjo būti iš dalies pertapytas?

Išvadavus Vilnių imta tvarkyti išplėstą cerkvę, atstatinėti altorius. 1677 m. vienas geradaris iš sidabro plokštelių pagamino atvaizdai aptaisą³⁵, o buvęs tribunolo deputatas Vasilijus Chlevinskis paaukėjo keletą žiedų ir baltas atlasines užuolaidėles³⁶. Burmistras J. Pavlovičius pastatydino brangiai kainavusį, puošnų naują Dievo Motinos altorių, o vėliau, 1697 m., užrašė bazilijonams 4 500 auksinų, kurių dalis turėjo būti skirta jo laidojimo kriptai po Švč. Mergelės Marijos altoriumi išmūryti, lempai prie Švč. Mergelės Marijos atvaizdo ir Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo valandų giedojimui, šv. Mišioms už jo sielą, aukojamoms prieš tą paveikslą³⁷. 1691 m. Jonas Ilkevičius padovanojo kilimą Dievo Motinos altoriui su sąlyga, kad bazilijonai neatiduos jo kitoms cerkvėms³⁸. Vilniaus burmistras Jonas Kukovičius pageidavo būti palaidotas Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo brolijos kriptoje³⁹, ten pat savo amžinojo poilsio vietą pasirinko ir Vilniaus miesto tarėjas Samuelis Filipovičius, testamentu palikęs Švč. Mergelės Marijos atvaizdo „papuošimui“ legaciją ir įpareigojęs vienuolius melstis už jo sielą prieš tą stebuklingąjį paveikslą⁴⁰. Be to, jis nurodė testamentu vykdytojams, kad jeigu jo anūkė mirtų netekėjusi ar nesulaukusi pilnametystės, jai skirtą kraitį taip pat reikėtų skirti Dievo Motinos altoriui Švč. Trejybės cerkvėje⁴¹.

1701 m. pabaigoje, prie Vilniaus artėjant švedams, garsiąją ikoną ir kitas vienuolyno brangenybes nutarta laikinai paslėpti Žirovičių vienuolyne. Ikona buvo supakuota specialioje dėžėje (sprendžiant iš brangenybių sąrašo, ją tuomet jau dengė perlais ir įvairiais brangakmeniais puošti aptaisai) kartu su dviem skirtingo dydžio sidabrinėmis, paauksuotomis, brangakmeniais puostomis karūnomis, dviem sidabriniais paauksuotais angeliukais, įvairias žmonių kūno dalis vaizduojančiais sidabriniais votais⁴². Kai per 1706 m. gaisrą sudegė visa Švč. Trejybės cerkvės vidaus įranga, Dievo Motinos ikona išliko, nors, jei jau buvo parvežta iš Žirovičių, galėjo ir apdegti. 1707 m. Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo brolijos rūpesčiu buvo atstatytas ikonai skirtas medinis,

33 Ten pat: 12–14.

34 Stebelski 1864: 238.

35 Matyt, šiuo metu buvo pagaminti figūras dengiantys aptaisai ir karūną prilaikantys angelai.

36 *Археографический* 1874: 307; *Ивановский* 1895: 14.

37 *Археографический* 1874: 81; *Ивановский* 1895: 12–13; Vilniaus bazilijonų vienuolyno archyvo dokumentų santrauka, 1793. *UCVIAL*. F. 201. Ap. 4. B. 147. L. 53.

38 *Археографический* 1874: 306.

39 Ragauskas 2002: 394.

40 *Акты* 1879: 492–495.

41 Ten pat.

42 *Ивановский* 1895: 14; *Археографический* 1874: 296.

drožinėtas, kolonomis ir angelų figūromis puoštas altorius, kainavęs 700 auksinų⁴³. 1713 m. altoriaus paauksavimui ta pati brolija skyrė 100 auksinų, kuriuos paaukėjo Teodora Kliarovska ir kiti brolijos nariai. Altoriuje kabančio stebuklingojo atvaizdo išskirtinumą pabrėžė prieš jį nuolat deganti lempa, kurios išlaikymui, papildydama senąją Pavlovičių fundaciją, 1748 m. Petronėlė Šumkova skyrė 500 auksinų⁴⁴. 1785 m. vasario 12 d. Motiejus Rudzinskis paaukėjo 3 000 auksinų, kad prieš šį ir dar penkis kitus cerkvės altorius degtų po lempą (švenčių dienomis – po dvi lempas) kasdien nuo Dievo Motinos Globos šventės iki Apreiškimo iškilmės⁴⁵. Įdomu, kad cerkvėje „abiejų apeigų tikinčiųjų patogumui“ Eucharistijos sakramentas buvo laikomas dviem formomis: lotyniškų apeigų – didžiojo altoriaus ciborijoje, o graikų apeigų – būtent Švč. Mergelės Marijos altoriuje⁴⁶.

Stebuklingoji ikona altoriuje buvo uždengiama Švč. Dievo Motinos Globos (*Покрова Пресвятой Богородицы*) ar, kitais duomenimis, Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai paveikslu ir atidengiama tik pamaldų metu, iškilmių dienomis arba ypatingomis progomis⁴⁷. Pavyzdžiui, 1778 m., sužinojus, kad sunkiai serga bazilijonų bičiulis Ašmenos pavieto rotmistras Benediktas Važinskis, vyresnysis subūrė visą vienuolyno bendruomenę maldai prie atidaryto Dievo Motinos altoriaus⁴⁸. Ilgametį B. Važinskio atsidavimą Dievo Motinos globai prie Švč. Trejybės ikonos rodo faktai, kad už pasveikimą votais jis atsidėjo bent kelis kartus – 1746 m.⁴⁹ ir 1758 metais⁵⁰.

Vienuolyno dienyne aprašytas įdomus 1778 m. įvykis, kai vieną dieną į vienuolyną *incognito* atėjo stačiatikių Šv. Dvasios vienuolyno vikaras, norėjęs pamatyti stebuklingąją ikoną, ir primygtinai prašė zakristijono atidengti jam atvaizdą, bet šis, neturėdamas tam įgaliojimų, stačiatikį nusiuntė pas vikarą. Galiausiai pakviestas į vikaro celę ir sužinojęs, kad atvaizdo atidengti nevalia, stačiatikių vienuolis pakėlęs didelį triukšmą, bet nieko nelaimėjęs⁵¹.

Prie Švč. Mergelės Marijos altoriaus būdavo aukojamos šv. Mišios per įvairias Dievo Motinos šventes, tiek būdingas Romos katalikų (pavyzdžiui, Dievo Motinos Škaplieriaus), tiek stačiatikių bažnyčios liturginiam kalendoriui⁵². Ypač išskilmingai buvo minima Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo iškilmė.

43 *Археографический* 1874: 306.

44 Vilniaus bazilijonų vienuolyno archyvo dokumentų santrauka, 1793. *UCVIAL*. F. 201. Ap. 4. B. 147. L. 53.

45 Ten pat.

46 1787 m. Vilniaus bazilijonų Švč. Trejybės vienuolyno ir cerkvės vizitacijos aktas. *ANBVR S.* N. 2798. L. 449.

47 Щербицкий 1885: 14; Ивановский 1895: 17.

48 Vilniaus bazilijonų Švč. Trejybės vienuolyno diennas, 1758–1891. *LVI A.* F. 1178. Ap. 1. B. 374. L. 62.

49 Burba, D. Sostinės įvykiai ir asmeniniai interesai XVIII a. bajorų laiškuose iš Vilniaus. *Šiaurės Atėnai*. 2014 11 05. Prieiga per internetą: <http://www.satnai.lt/2014/11/05/sostines-ivykiai-ir-asmeniniai-interesai-xviii-a-bajoru-laiskuose-is-vilniaus/> [žiūrėta 2016 12 05].

50 Ивановский 1895: 23.

51 Vilniaus bazilijonų Švč. Trejybės vienuolyno diennas, 1758–1891. *LVI A.* F. 1178. Ap. 1. B. 374. L. 50v.

52 Vilniaus bazilijonų Švč. Trejybės vienuolyno diennas, 1758–1891. *LVI A.* F. 1178. Ap. 1. B. 374. L. 10, 36, 40, 41, 45.

Ši šventė minėta ir kartu su Romos katalikais, t. y. gruodžio 8 d., bet pagrindinė iškilmės diena Švč. Trejybės cerkvėje buvo gruodžio 20-ąją⁵³. Jau XVII a. II pusėje Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo brolija šventės proga rengdavo tokias išpūdingas apeigas, pajvairintas dūdų ir būgnų muzikos, kad jų pasižiūrėti ateidavo net Vilniaus jėzuitų akademijos studentai⁵⁴. Vienuolyno dienyne išliko 1777 m. Nekaltojo Prasidėjimo iškilnių aprašymas, atspindintis labai panašias kaip ir katalikų bažnyčiose barokinių švenčių tradicijas⁵⁵. Gruodžio 19 d. šaudyta iš pabūklų, organizuoti iškilmingi mišparai su pamokslu ir procesija. Gausiai šaudyta ir visą kitą dieną trukusių pamaldų metu: pavyzdžiui, per sumą prieš pamokslą iš pabūklų iššauta 20 kartų, pamokslo, kurį paskelbė vienuolis bernardinai, metu šaudyta nuolat. Tos dienos vakare cerkvė buvo gausiai iliuminuota, o vienuolyne surengtas priėmimas burmistruui ir bernardinams.

Atvaizdo kultą liudijantys brangiųjų metalų aptaisai ir gausiai juos puošusios brangenybės minimos visuose cerkvės inventoriuose bei vizitacijose. Pagal 1781 m. inventorinį aprašymą ikonos aptaisai buvo sidabriniai, su auksuotomis gėlėmis, tarp kurių laukeliai atlikti filigrano technika, Dievo Motinos karūna gryno aukso, filigraninė, Marijos kaklą puošė 55 perlų vėriniai ir ant raudonos juostelės septyniomis eilėmis pritvirtinti perlai bei įvairūs brangakmeniai; kūdikėlio Jėzaus karūna sidabrinė, paaukuota, su trimis brangakmeniais, ant kaklo – 33 perlų vėriniai ir kt.⁵⁶ XVIII a. pabaigos inventoriuose ikonos aptaisų, rėmų, papuošalų ir brangakmenių aprašymui taip pat skirta daug dėmesio⁵⁷. Auksinė filigraninė Dievo Motinos karūna juose apibūdinama kaip Augsburgio auksakalių darbo, puošta veidrodėliais, paveiklo rėmai sidabriniai, paaukuoti, jų kampuose – keturi angelai, o per rėmų vidurį – keturi sidabriniai paaukuoti iškilumai⁵⁸. 1799 m. prie atvaizdo, be įprastinių papuošalų, buvo pakabintas mažas sidabrinis paaukuotas, įstiklintas relikvijorius, kelios monetos, trys poros škaplierių, žalvarinis paaukuotas Krucifiksas su šv. kankinio Konstantino relikvijomis⁵⁹. 1823 m. cerkvės būklės aprašyme šios puošmenos suregistruotos itin detalai, dažnai nurodyta sidabro praba ir dirbinio svoris, kartais – kaina⁶⁰. Pažymėta, kad Švč. Mergelės Marijos galvą puošė filigraninė prancūziško aukso karūna su žalvariniu kryželiu, aplink jos galvą buvo išdėliotos gėlių žiedus sudarančios rozetės, į kurias įdėti 4 didelės pupos dydžio senovinio šlifavimo

53 Ten pat. L. 9v, 48, 73v.

54 *Акты* 1879: 245–246.

55 Vilniaus bazilijonų Švč. Trejybės vienuolyno dienynas, 1758–1891. *LVI A*. F. 1178. Ap. 1. B. 374, L. 48.

56 *Щербицкий* 1885: 13.

57 1793 m. Vilniaus bazilijonų Švč. Trejybės vienuolyno ir cerkvės inventorių. *LMAVB RS*. F. 41–221. L. 1; 1799 m. Vilniaus bazilijonų Švč. Trejybės vienuolyno ir cerkvės inventorių. *LMAVB RS*. F. 41–81. L. 3.

58 1799 m. Vilniaus bazilijonų Švč. Trejybės vienuolyno ir cerkvės inventorių. *LMAVB RS*. F. 41–81. L. 3.

59 Ten pat.

60 Žinios apie Vilniaus bazilijonų vienuolyno padėtį, parengtos Lietuvos provincijolo Cezario Kaminskio 1823 m. gegužės 5 d. *LMAVB RS*. F. 41–83. L. 11–12.

lygūs granatai, 1 ametistas, 2 nemaži safyrai, 6 maži granatai, 1 žirnio dydžio granatas, 1 jaspis; po Marijos kaklu buvo rozetė su pupos dydžio senovinio šlifavimo ametistu, jos kaklą juosusi pusemėnulis formos sidabro plokštelė buvo nusagstyta 13 prancūziško aukso emalėmis puoštų dirbinių (vadinamų *pukliki*), sukabintų grandinėle, ir kitais papuošalais, įvairiausios rozetės su brangakmeniais puošė ir Dievo Motinos juosmenį, rankas bei drabužį. Kūdikėlio Jėzaus galvą taip pat puošė karūna su brangakmeniais, o figūrą – rozetės. Kituose šaltiniuose šie papuošalai aprašyti labiau apibendrintai, pavyzdžiui, 1837 m. inventoriuje, be Švč. Mergelės Marijos karūnos ir pusemėnulis formos kaklo papuošalo, paminėta, kad ant aptaisų iš viso buvo 81 įvairaus dydžio rozetė su brangakmeniais ir 33 iškilūs dekoratyviniai elementai su įvairiaspalviais stikliukais. Rozetėse suskaičiuoti 34 įvairaus dydžio granatai, 15 ametistų, 4 safyrai, 15 jaspų, po vieną rubiną ir kalcedoną. Be to, Marijos kaklą juosė 3 koralų vėriniai, 7 biserio vėriniai, 3 sidabro plokštelės, 1 medalėlis, dvi auksu ir sidabru siuvinėtos žvaigždės⁶¹.

XVIII a. pačioje pabaigoje Švč. Trejybės cerkvė buvo gerokai rekonstruota, išplėsta vakarų kryptimi, interjere pastatytos dvi papildomos piliorių poros, pastatytas nedidelis sulankstomas medinis ikonostasas ir nauji mūriniai altoriai, daugumai jų nutapyti nauji paveikslai. Senieji altoriniai paveikslai išliko tik Pal. Juozapato ir Švč. Mergelės Marijos altoriuose. Naują pastarojo altoriaus antimensijų, atspausdintą ant plytinės spalvos atlaso, metropolitas Juozapas Bulhakas pašventino 1800 metais⁶². Tarp cerkvės lobyno daiktų minimas ir neabejotinai šiam altoriui skirtas senas antepedijus iš mėlyno grodetūro, paaukuotuose rėmuose, puoštas aukso siūlais išsiuvinėta monstrancija, Marijos vardu ir dviem angelais⁶³.

1839 m. panaikinus uniją ir Švč. Trejybės cerkvę perėmus stačiatikiams, po truputį imta naikinti bazilijonų pėdsakus jos įrangoje. Netgi anksčiau, jau 1837 m., metropolito Juozapo Semaškos nurodymu visų šoninių cerkvės altorių mensos buvo nugriautos, palikti tik jų retabulai su paveikslais⁶⁴. Dievo Motinos ikona liko kabėti buvusio altoriaus vietoje, šiaurinėje cerkvės pusėje, ant pilioriaus, kairėje susiliečiančio su prieš centrinę apsidę stovėjusiu ikonostasu. Po atvaizdu buvo pritaisyta nedidelė lentynėlė žvakidei pastatyti⁶⁵.

1843 m. Rusijos imperatoriaus įsaku buvo uždrausta senose šventovėse be specialaus Šv. Sinodo leidimo atlikti net mažiausius tvarkymus, pakeitimus ar atnaujinimus⁶⁶. Kartu itin rūpintasi „sugrąžinti“ tipinių stačiatikių cerkvių pavidalą buvusioms unitų bažnyčioms. Buvo siekiama, kad tiek pastato architektūra, tiek įranga ir visi liturginiai

61 1837 m. Vilniaus bazilijonų vienuolyno inventorius. *LMAVB RS*. F. 41–220. L. 30–31.

62 Žinios apie Vilniaus bazilijonų vienuolyno padėtį, parengtos Lietuvos provincijolo Cezario Kaminskio 1823 m. gegužės 5 d. *LMAVB RS*. F. 41–83. L. 2.

63 Ten pat. L. 10.

64 Ten pat. L. 7.

65 1841 m. Vilniaus Švč. Trejybės vienuolyno inventorius. *LMAVB RS*. F. 41–222. L. 4.

66 Sinodo įsakymai ir Bazilijonų vienuolyno cerkvės remonto byla, 1843–1888. *LVI A*. F. 1178. Ap. 1. B. 105. L. 1–3.

reikmenys atitiktų stačiatikių meno tradicijas. Vilniaus Švč. Trejybės cerkvėje šios pastangos tapo itin akivaizdžios po 1845 m., kai buvusio bazilijonų vienuolyno patalpose įsikūrė Lietuvos stačiatikių dvasinė seminarija.

1850–1851 m. buvo pagamintas naujas ikonostasas, gerokai didesnis už senąjį, užėmęs visą cerkvės plotį⁶⁷. Į jį kairėje nuo Karališkųjų (Viešpaties) vartų kaip „vietinė“ ikona buvo įkomponuotas senasis stebuklingasis Dievo Motinos atvaizdas⁶⁸. Įdomu, kad iš esmės ikona vėl liko savo senojoje vietoje, nes naujas ikonostasas ikoną tiesiog apsupo iš abiejų pusių. Tačiau 1866 m. buvo apsižiūrėta, kad stebuklingosios ikonos aptaisas „netinkamas“, jo išvaizda „žeidė stačiatikybės išpažinėjų jausmus“, ypač buvo nepatenkinti ne vietiniai, bet „iš vidinių gubernijų“ kilę rusai⁶⁹. Erzino Romos katalikams būdingos emblemos ant aptaiso (ypač aptaisą puošiantys „lenkiški“ ereliai – balti ir su viena galva, o ne dvigalviai), taip pat esą Romos popiežiaus atsiųsta karūna ant Švč. Mergelės Marijos galvos⁷⁰ ir du „lotyniškos išvaizdos“ ją laikantys sidabriniai angelai⁷¹. Nuėmus aptaisą paaiškėjo, kad visa ikona pilna vinukų, kuriais įvairiu metu buvo prikalti aptaisai ir votai, – jų iš atvaizdo išimta apie 1 000⁷². Senojo aptaiso sunaikinimas buvo argumentuojamas jo „nemenišku“, grubiu atlikimu, o jo kaip senovinės vertybės statusas paneigtas neteisingai datuojant XVIII a. viduriu⁷³. 1866 m. Sankt Peterburgo auksakalys Aleksandras Sokolovas už 300 sidabro rublių pagal Švč. Trejybės vienuolyno dvasinės viršenybės patvirtintą piešinį pagamino ikonai naują aptaisą⁷⁴. Dirbinys buvo iš 84 prabos sidabro, gausiai paaukuotas, puoštas 68 įvairių rūšių brangakmeniais ir karūnele ant Marijos galvos (dauguma medžiagų gauta išardžius ir perlydžius senąjį sidabrinį aptaisą ir votus, panaudoti ir 63 brangakmeniai nuo senojo aptaiso). Taip pat pagamintas naujas bronzinis paaukuotas rėmas ikonai. Liko nepakeista tik ikona juosianti sidabrinė apvado juostelė, nes buvo nutarta, kad ji seniausia ir neprieštarauja stačiatikių skoniui. Kadangi aptaisų ir rėmo kaina buvo didelė (daugiau kaip 924 sidabro rublių), šiam tikslui buvo renkamos tikinčiųjų aukos⁷⁵. Naujojo aptaiso apačioje buvo iškaltas užrašas, įamžinantis pagrindinius aukotojus. 1904 m. šie aptaisai geradarių lėšomis buvo dar kartą atnaujinti ir paaukuoti⁷⁶.

⁶⁷ *Археографический* 1874: VII; Vilniaus bazilijonų vienuolyno cerkvės remonto byla, 1847–1854. *LVI A*. F. 1178. Ap. 1. B. 132. L. 8–8v.

⁶⁸ Щербицкий 1885: 9.

⁶⁹ Sinodo įsakymai ir Bazilijonų vienuolyno cerkvės remonto byla, 1843–1888. *LVI A*. F. 1178. Ap. 1. B. 105. L. 17.

⁷⁰ Ši karūna buvo nuimta ir dar kurį laiką saugoma Švč. Trejybės cerkvės lobyne.

⁷¹ Sinodo įsakymai ir Bazilijonų vienuolyno cerkvės remonto byla, 1843–1888. *LVI A*. F. 1178. Ap. 1. B. 105. L. 28v.

⁷² Ten pat. L. 29.

⁷³ Ten pat. L. 28v.

⁷⁴ Ten pat. L. 13–13v.

⁷⁵ Ten pat. L. 15.

⁷⁶ *Виленская* 1911: 16.

XIX a. II pusėje – XX a. pr. Dievo Motinos ikona buvo svarbiausia Švč. Trejybės cerkvės sakralinė vertybė. Tą liudijo ir regimieji pagarbos ženklai. Prieš ikoną stovėjo didelė keliašakė žvakidė, viršuje – puslankiu dviem eilėmis sukabintos lėmpados, atvaizdas buvo dengiamas tikinčiųjų paaukotomis brangių audinių užuolaidėlėmis⁷⁷. Daugybė žmonių susirinkdavo kiekvienos savaitės penktadienį, kai prieš ikoną būdavo skaitomas *akatistas*. Be to, stačiatikių papročiu pradėta švęsti atskirą Vilniaus Dievo Motinos ikonos iškilnę, kuri, tiesa, buvo susieta su Vilniaus kankinių šv. Antano, Jono ir Eustachijaus švente ir minima tą pačią dieną – balandžio 14-ąją (pagal Grigaliaus kalendorių – 27)⁷⁸. Kaip jau minėta, 1895 m. Vilniuje buvo iškilmingai paminėtas ikonos atvežimo į miestą 400 metų jubiliejus. Tų metų vasario 19 d. vakarą Lietuvos dvasinės seminarijos salėje Konstantinas Ivanovskis (knygelės apie ikoną autorius) perskaitė paskaitą, sulaukusią didelio publikos susidomėjimo⁷⁹. Visą naktį buvo budima Švč. Trejybės cerkvėje, meldžiantis prie Dievo Motinos ikonos, prieš kurią degė 17 lėmpadų, o žvakidėje pristatyta tokia gausa žvakelių, kad iš tolo atrodė kaip „stebuklingas degantis krūmas“⁸⁰. Vasario 20 d. specialios pamaldos buvo suorganizuotos keliose miesto cerkvėse, tačiau pagrindinės iškilnės vyko Švč. Trejybės cerkvėje, čia buvo sakomos kalbos, giedamos maldos, švęsta iškilminga liturgija, nusilenkti atvaizdui vedami viso miesto stačiatikių mokyklų mokiniai ir kt. Iškilnių metu tikintiesiems nemokamai buvo dalijama ikonos istoriją pasakojanti K. Ivanovskio knygelė.

XX a. pr. ikona neretai palikdavo Švč. Trejybės cerkvės mūrus – ji buvo nešama procesijose, tam tikromis dienomis išnešama į aplinkinių miestelių ar kitas (Žvėryno, Šnipiškių, Naujamiesčio) miesto cerkves, o ypatingais atvejais – ir į žmonių namus⁸¹. 1915 m. pradžioje stebuklingosios ikonos šventė iš balandžio 14 d. buvo perkelta į vasario 15 dieną⁸². Norėta dar labiau sustiprinti ikonos kultą, atskiriant jos iškilnę nuo trijų Vilniaus kankinių minėjimo, kuris iki tol užgoždavo tą pačią dieną švenčiamą Vilniaus Dievo Motinos ikonos iškilnę. Pasirinkta nauja diena buvo siejama su istoriniu faktu – būtent 1495 m. vasario 15 d. ikona buvo atvežta į Lietuvos sostinę. Deja, jau tų pačių 1915 m. vasaros pabaigoje, prie Vilniaus artėjant frontui, ikona kartu su kitomis vertybėmis buvo išvežta į Rusiją. 1915 m. rugpjūčio 14 d. Maskvoje įvyko iškilmingas Vilniaus Dievo Motinos ikonos ir trijų Vilniaus kankinių relikvijų pernešimas į Dono vienuolyną⁸³. Keliose Vilniaus cerkvėse liko keletas stebuklingosios Dievo Motinos ikonos kopijų, sukurtų XX a. pradžioje (žinomiausia iš jų yra Šv. Dvasios cerkvėje). Jų

77 Ивановский 1895: 26–27.

78 Ивановский 1895: 26; Виленская 1911: 3.

79 [Котович] 1895: 3.

80 Ten pat.

81 Виленская 1911: 16.

82 Литовскія 1915. Nr. 3: 1.

83 Пискун, Ю. Виленская Одигитрия икона Божией Матери. *Православная энциклопедия*. Москва: ЦНЦ „Православная энциклопедия“, 2004. T. 8: 475–476. Prieiga per internetą: <http://www.pravenc.ru/text/158626.html> [žiūrėta 2016 11 12].

būta ir Vilniaus krašto stačiatikių šventovėse⁸⁴. Senesnių Vilniaus Dievo Motinos ikonos kopijų paplitimas iki šiol specialiai nebuvo tyrinėtas, tačiau atskiri aptikti faktai rodo, kad toks tyrimas galėtų suteikti vertingų duomenų apie ikonos kultą LDK laikotarpiu. Vienu seniausių Vilniaus Dievo Motinos ikonos sekinių gali būti Palenkės Bielsko Švč. Mergelės Marijos Gimimo cerkvėje esanti tikinčiųjų garbinama Dievo Motinos *Hodegetrijos* ikona, galbūt sukurta XVI a. Supraslio vienuolyne⁸⁵. Malonėmis garsėjo ir Vilniaus Dievo Motinos kopija, buvusi Grudeko (Palenkėje) Švč. Mergelės Marijos Gimimo cerkvėje⁸⁶. Puošniu gėlių ornamentu kalstytu barokiniu aptaisu ir karūnomis papuoštos Vilniaus Dievo Motinos ikonos gražią kopiją akvarele nupiešė Dimitrijus Strukovas⁸⁷ (5 pav.). Ši ikona buvo netoli Polocko įsikūrusio Prudinkų kaimo cerkvėje, nuo Pirmojo pasaulinio karo laikų jos likimas nežinomas. XIX a. II pusėje Prudinkų dvare dar būta dokumentų, liudijančių, kad ši ikona gauta iš Vilniaus Skaisčiausiosios Dievo Motinos soboro – po cerkvės uždarymo (XVIII a. II pusėje) kūrinių kartu su drožinėtu kiutu įsigijo ir atsivežė vietinis dvarininkas. Sprendžiant iš akvarelėje užfiksuoto ikonos aptaisų piešinio, jie galėjo būti sukurti XVII a. II pusėje, taigi pati ikonos kopija turėtų būti senesnė.

Apibendrinant tyrimo medžiagą galima konstatuoti, kad šiuo metu dingusiu laikomas kūrinys buvo labai reikšmingas XVI–XX a. pr. Vilniaus dvasiniame gyvenime, garbinamas ir stačiatikių, ir graikų apeigų katalikų (unitų), ir Romos apeigų katalikų. Ikonos kultui didelę reikšmę turėjo šv. Lukui priskiriama jos (vėliau – tik jos pirma-vaizdžio) autorystė ir istorinės sąsajos su Ldk Aleksandro Jogailaičio šeima. Tiesa, XIX a. II pusėje, stačiatikiams ėmus naikinti unitų meninį palikimą, o Vilniaus Dievo Motinos ikoną traktuojant vien kaip stačiatikybės pergalės Lietuvoje ženklą, jos reikšmė miesto dvasiniam gyvenimui sumenko ir kultas plėtojosi išimtinai stačiatikių

5 pav. D. Strukovas. Dievo Motinos ikona iš Vilniaus Skaisčiausiosios Mergelės Marijos cerkvės, buvusi Prudinkų kaimo cerkvėje, pop., akvarelė. VUB RS

⁸⁴ Литовскія 1913. Nr. 18: 96.

⁸⁵ Tomalska 2011–2012: 3–40.

⁸⁶ Ten pat: 33.

⁸⁷ Д. Струков 2011: 80, 217; Dimitrijus Strukovas, Dievo Motinos ikonų piešinys. VUB RS. F. 78–851.

aplinkoje. Mažiausiai duomenų kol kas turima apie ikonos gyvavimą Vilniuje XVI a., šį laikotarpį dar reikia nuodugniau patyrinėti. Galbūt XVI a. ikona gerokai atnaujinta (pakeistos dvi šoninės lentos ir ikona pertapyta dar kiaušininės temperos technika). Atsižvelgiant į minėtą 1842 m. ikonos ir aptaisų aprašymą, pagrįstai galima spėti, kad į Vilnių ikona galėjo būti atvežta jau su foną dengusiais archajiškais aptaisais, sudarytais iš atskirų sidabrinių ornamentuotų plokštelių (tokia ikonų aptaisų forma, vadinama *Басма*, žinoma nuo XIV a.)⁸⁸. Sprendžiant iš turimų duomenų, tvarkant ikoną, ne vėliau kaip XVI a., šie aptaisai buvo iš dalies perdaryti ir papildyti, galbūt tuo metu sidabro plokštelėmis padengtas rėmas.

XVII–XIX a. I pusėje ikona tapo svarbiu Vilniaus lotynų ir graikų katalikų religinės integracijos veiksmu, tam didelę reikšmę turėjo ir Dievo Motinos altorių Švč. Trejybės cerkvėje globojusi Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo brolija (liudijusi artimus bazilijonų ryšius su bernardiniais). Ikona buvo keletą kartų taisyta, pertapyta. Vienas iš atnaujinimų galėjo būti atliktas 1677 m., kai buvo sukurti kalinetomis paaukuotomis gėlėmis puošti sidabriniai aptaisai, dengiantys Dievo Motinos ir Jėzaus figūras, taip pat sidabrinės paaukuotos karūnos ir du tos pačios medžiagos angeliukai, laikantys karūną virš Marijos galvos. Prieš uždedant aptaisus atvaizdas turėjo būti atnaujintas, figūros galėjo būti pertapytos aliejiniais dažais, galbūt pakeistas Kūdikėlio Jėzaus kojų piešinys (arba kūrinio ikonografiją pakeitė ne visai ikonos piešinį atitinkantys aptaisai). Jei tolesni tyrimai šią prielaidą patvirtintų, tiriant stebuklingosios ikonos kopijas reikėtų atkreipti dėmesį, kad XVI–XVII a. I pusės ir po 1866 m. sukurtos Vilniaus Dievo Motinos kopijos ar kartotės atitiktų ikonografinį tipą, žinomą iš XIX a. pab. šaltinių, o nutapytos XVII a. II pusėje – XIX a. – Tarasevičiaus 1687 m. raizinių. Ieškant atsakymo į šį klausimą būtų svarbu išsiaiškinti, kada buvo sukurta Vilniaus Dievo Motinos ikona, saugota Skaisčiausiosios Dievo Motinos cerkvėje, o XVIII a. II pusėje patekusi į netoli Polocko buvusio Prudinkų kaimo cerkvę.

Dar kartą Vilniaus ikona galėjo būti atnaujinta po 1706 m. gaisro. XVIII a. viduryje (?) Švč. Mergelės Marijos galva buvo papuošta nauja gryno aukso filigranine karūna (ji jau minima 1781 m. inventoriuje). Neaišku, iš kur paimta XIX a. pab. literatūroje paskelbta žinia apie karūnos atsiuntimą iš Romos. Šios informacijos nepatvirtina jokie žinomi šaltiniai. Vis dėlto neatmestina tikimybė, kad bazilijonų archyve būta kažkokių žinių apie bandymą oficialiai karūnuoti Vilniaus Dievo Motinos ikoną.

1866 m. ikona restauruota, nuvalytas jos užtapytas aliejiniais dažais, tačiau tuo metu galėjo būti atidengtas ne pirminis jos vaizdas, bet sukurtas po ikonos pagrindo pataisymų, t. y. jau Vilniuje, greičiausiai XVI amžiuje.

Gauta 2017 01 16
Priimta 2017 02 01

⁸⁸ Nuoširdžiai dėkoju dr. Gabijai Surdokaitei, atkreipusiai dėmesį į šią aptaisų formą.

Santrumpos

ANBVR S – Austrijos nacionalinės bibliotekos Vienoje Rankraščių skyrius

LVI A – Lietuvos valstybės istorijos archyvas

LMAVBR S – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius

UCVIAL – Ukrainos centrinis valstybinis istorijos archyvas Lvove

VUBRS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

Šaltiniai ir literatūra

1. Antanavičius, D. Alberto Vijūko-Kojalavičiaus spausdintų knygų bibliografija: mitai ir tikrovė. Vijūkas-Kojalavičius, A. *Lietuvos istorijos įvairenybės*. 2 dalis. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004: 277–286.
2. Drėma, V. *Pranciškus Smuglevičius*. Vilnius: Vaga, 1973.
3. Harasiewicz, M. *Annales ecclesiae Ruthenae*. Leopoli: Typis instituti Rutheni Stauropigiani, 1862.
4. Homolicki, M. Dwa pomniki cerkwi Św. Trojcy w Wilnie. *Wizerunki i Rozzrąsania Naukowe. Poczet Nowy drugi*. Wilno, 1843. T. 24: 110–127.
5. Stebelski, I. *Chronologia, albo porządne według lat zebranie znaczniejszych w Koronie Polskiej i w Wielkim Xięstwie Litewskiem a mianowicie na Białej Rusi w Połocku dziejów i rewolucyj <...> jako też terazniejszego klasztoru na Zamku Połockim założonego*. T. 2. Lwów, 1867.
6. Tomalska, J. Historia jednego zabytku. Ikona Matki Boskiej Bielskiej. *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. 2011–2012. Nr. 36: 23–40.
7. Vijūkas-Kojalavičius, A. *Lietuvos istorijos įvairenybės*. 2 dalis. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
8. *Акты издаваемые Виленскою Археологическою комиссією*. Т. 9. Вильна: Типография А. Т. Сыркина, 1879.
9. *Археологический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси*. Т. 10. Вильна, 1874.
10. *Виленская чудотворная икона Божией Матери*. Вильна: Издание Виленскаго Св.-Духовскаго Братства, 1911.
11. Виноградовъ, А. *Путеводитель по городу Вильнѣ и его окрестностямъ*. Вильна: Типография Штаба Виленскаго военнаго округа, 1904.
12. *Вялікае Княства Літоўскае. Эцыклапедыя*. Т. 1. Мінск: Беларуская эцыклапедыя, 2005.
13. Д. Струков. *Альбом рисунков. 1864–1867*. Минск: Беларуская Эцыклапедыя імя П. Броўкі, 2011.
14. Ивановский, К. *Виленская святая и чудотворная икона Божией Матери (к 400-летию ея пребывания в Вильне)*. Вильна: издание Виленскаго Свято-Троицкаго монастыря, 1895.
15. *Изображение икон Пресвятой Богородицы, в православной церкви прославленных, с краткими о них сказаниями*. Составл. архим. Серпух. Высоцкого монастыря Сергием. Москва, 1848.
16. [Котович, І.] *Церковное торжество в память 400-летнего пребывания в Вильне св. иконы Богородицы-Виленскія, (15-го февраля 1495 – 15 февраля 1895 г) и слово, сказанное 21-го февраля 1895 года*. Вильна: Типография Св. Духова Прав. братства, 1895.
17. Кояловичъ, М. *Литовская церковная уния*. Санктпетербург: Типография духовного журнала „Страникъ“, 1891. Т. 2.
18. *Литовскія епархіальныя ведомости*. 1913. № 18.
19. *Литовскія епархіальныя ведомости*. 1915. № 3.
20. Пискун, Ю. А. Виленская Одигитрия икона Божией Матери. *Православная энциклопедия*. Т. 8. Москва: ЦНЦ „Православная энциклопедия“, 2004: 475–476; prieiga per internetą: <http://www.pravenc.ru/text/158626.html> [žiūrėta 2016 11 12].
21. Смирнов, Ф. *Виленский Свято-Духовый монастырь. Историческое описание*. Вильна: Типография Св. Духова Прав. братства, 1888.

22. Степовик, Д. *Українська гравюра Бароко*. Київ: Видавництво „Кліо“, 2013.

23. Щербицкий, И. *Виленский Свято-Троицкий монастырь*. Вильна: Типографія Губернскаго правленія, 1885.

Rūta Janonienė

The Vilnius icon of the Mother of God and its cult in the Greek Catholic Church of the Holy Trinity

Summary

The article discusses the icon of the *Hodegetria* Mother of God, formerly placed in Vilnius. The currently missing piece of art was considered very important in the Vilnius spiritual life in the 16th – early 20th centuries and was respected by Orthodox, Greek Catholic (Uniate) and Roman Catholic churches. A significant influence on the cult of icons was inspired by the authorship attributed to St. Lukas (later – only its prototype) and historical links with the family of the Grand Duke of Lithuania Alexander Jagiellon (the icon was brought as a dowry in 1495 by his wife Elena, the daughter of the Grand Duke of Moscow).

In the 16th century, the icon was stored in the Orthodox Cathedral of the Blessed Mother of God. At that time it was possibly renewed (two side boards were replaced and the icon was repainted with the egg-tempera technique). It is supposed that at that time the partial amendment was made in the oldest silver casings consisting of separate ornamented plates that were covering the background of the icon. Most of the knowledge about the existence of the icon exists from the beginning of the 17th century, when it was transferred into the church of the Vilnius Basilian monastery of St. Trinity. There it became a major factor of Vilnius Latin and Greek Catholic religious integration. The altar of The Mother of God in the church of St. Trinity was patronized by the fraternity of the Immaculate Conception of Holy Mary.

The image of the icons is known from the descriptions, lithographs, photographs and copies of the 19th century. It should be noted that there are two different iconographic variations of the copies of the Vilnius *Hodegetria* (characterized by the different position of the feet of Jesus). The article raises an assumption that the icon could be repainted in the 17th century. The slight change of the image or its iconography may have been adjusted with the silver casings made in 1677. Once again the Vilnius icon was possibly renewed after the fire in 1706. In the middle of the 18th century, the head of Holy Mary was decorated with a new pure gold filigree crown. In 1839, after the repeal of the union and the takeover of the St. Trinity's church by the Orthodox, the altar of Holy Mary was demolished and the icon was added to the new iconostasis. In 1866, the old artistic silver casings were melted and from the resulting material the new casing was made in St Petersburg, corresponding to the requirements of the Orthodox. In the same year, the icon was restored. Its oil paints were cleaned. The image unveiled at that time perhaps was not the first original image, but the one created after the icon base corrections, most likely in Vilnius in the 16th century.

KEYWORDS: Vilnius, Greek Catholic Church of the Holy Trinity, icon, *Hodegetria* of Vilnius